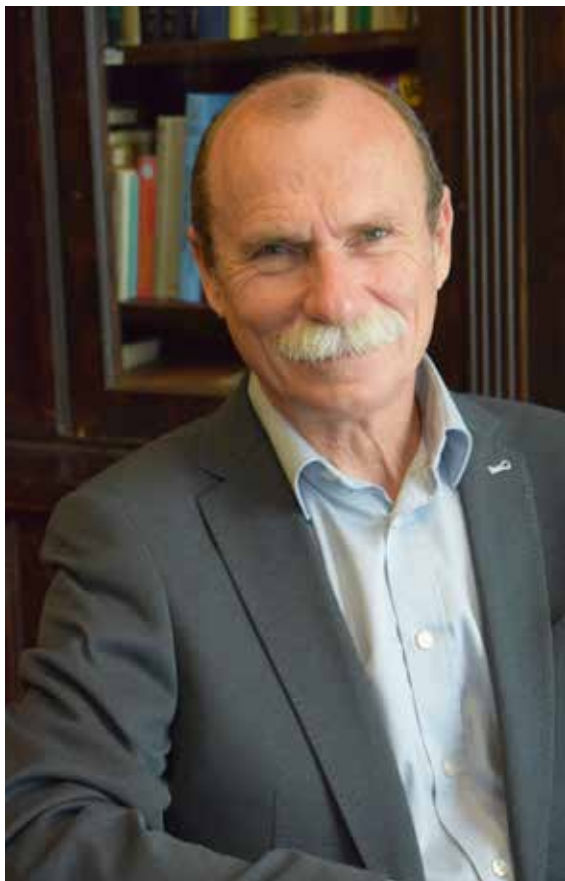

HUMOR ÉS SPORT A SZLÁV KULTÚRÁKBAN

KÖSZÖNTŐ KÖTET
A 60 ÉVES LUKÁCS ISTVÁN TISZTELETÉRE

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

HUMOR ÉS SPORT A SZLÁV KULTÚRÁKBAN

KÖSZÖNTŐ KÖTET
A 60 ÉVES LUKÁCS ISTVÁN TISZTELETÉRE

Szerkesztette
Kiss Szemán Róbert

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2019

A KIADVÁNY TÁMOGATÓI
Zuglói Szlovákok Önkormányzata, Budapest
Terézvárosi Szlovák Önkormányzat, Budapest

SZAKMAI LEKTOROK
Bajzek Mária
Berkes Tamás

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők
ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-489-163-5

TARTALOM

MILOSEVITS PÉTER: Foci, pingpong, irodalom7

HUMOR

BAŃCZEROWSKI JANUSZ: A pletyka mint a manipuláció eszköze ..14

CSÁSZÁRI ÉVA: A humor mint a dialektológia segédeszköze24

GYIVICSÁN ANNA: A kifigurázott kispolgár mint a szlovák irodalom egyik jellegzetes alakja (Mozaikok 1830–1930)32

GYÖNGYÖSI MÁRIA: Alekszandr Blok kései tréfás verseiről42

ISTVÁN ANNA: Jozef Ignác Bajza anekdotái56

DRAGAN JAKOVLJEVIĆ: Univerzalna dimenzija humora Branislava Nušića66

AGNIESZKA JANIEC-NYITRAI: Resna zabava. Paradoksi sodobne kulture v kolumnah Dorote Masłowske *Kako prevzeti nadzor nad svetom, ne da bi šli od doma* (2017)76

KISS SZEMÁN RÓBERT: A humor a szláv nemzeti emblematizmus eszköztárában Ján Kollár szláv paradicsomának példái alapján87

KROÓ KATALIN: A nevetés mint többszörös szignál Dosztojevszkij *A félkegyelmű* c. regényében102

MANN JOLÁN: Miroslav Krleža *Petrica Kerempuh* balladáinak „mundus inversus”-a116

NAGY ISTVÁN: Arc és álarc (Zoscenko humoráról)127

RÁGYANSZKI GYÖRGY: „Ich taufe dich des Sohnes und des heiligen Geistes.” A nyelvi kódváltás mámoros forrásai132

SZABÓ TÜNDE: Színház a regényben: A *Lear király* és *Jákob lajtorjája*127

URKOM ALEKSANDER: Mennyire humoros a humor? A pejor mi- nősítés vizsgálata az új magyar–szerb szótárban	157
VÁRNAI DOROTA: Lengyelek „görbe tükre” a 16., 17. századi lengyel irodalomban	171
ZSILÁK MÁRIA: 19. századi katonahumor (Chovanyecz Mihály kéziratos katonai naplójából)	178

SPORT

DUDÁS ELŐD: A horvát és magyar sportterminológia	190
DUDÁS MÁRIA: <i>Magas labda</i> és a többiek a magyar és bolgár nyelvben	199
MÁRIA IMRICHOVÁ: Mintavétel a mai szlovák fiatalok szókin- cséből	210
MENYHÁRT KRISZTINA: A bolgár lóversenyek szent Teodor kul- tusának tükrében és magyar párhuzamaik	219
MÉSZÁROS ANDOR: „Hegyjáró bajtársak ott a magyar földön – hadd szóljak hozzátok egyszer én is...” A Júliai-Alpok magyar költője, Tarczay Gizella	231
PÁTROVICS PÉTER: A lengyel kosárlabda szaknyelvének néhány kifejezéséről	242
MLADEN PAVIČIĆ: Jugoszlávia, a sport hazája (a sport megjele- nítése három 21. századi szlovén regényben, délszláv bevándorló elbeszélővel)	250
Tabula gratulatoria	261

ARC ÉS ÁLARC (ZOSCSENKO HUMORÁRÓL)

NAGY ISTVÁN

nagy_istvan@mail.ru

Abstrakt: Автор статьи рассматривает поэтические вопросы рассказов Зоценко, опубликованных в 1922-ом году, уделяя особое внимание проблематике сказа. Вписанная в язык картина мира и лицо человека в сказовой наррации в случае Зоценко достаточно проблематичная вещь, потому что в случае Зоценко язык не открывает, а странным образом покрывает человеческое лицо. Пишущий «Сентиментальные рассказы» Зоценко в конце двадцатых годов порывает с поэтикой безличного сказа, и находит свой личный голос, находит самого себя.

Ключевые слова: вписанная в язык картина мира; лицо человека в сказовой наррации; Зоценко – бытовик; Юмор Зоценко; Зоценко и миф.

Ami a zárójelbe tett alcímet illeti, két okból is pontosításra szorul. Egyrészt azért, mert úgy általában és az egész életműre kiterjedően aligha beszélhetünk zoscsenkói humorról, még kevésbé önfeledt és felszabadító humorról, továbbá az sem elhanyagolható szempont, hogy honnan van ez a humor, milyen világképbe illeszkedik, mi az ihlető forrása és miben rejlik utánozhatatlan eredetisége. Másrészt helytálló-e az a közszájon forgó vélekedés (egyébiránt az irodalmi kritika is sokáig osztotta), miszerint Zosczenko a prózai mindennapok írója, orosz kifejezéssel szólva, „бытовик”.

Ha a sajátos Zoscsenkóra jellemző humorról beszélünk, akkor elsősorban és szinte kizárólag az 1922-ben publikált elbeszéléseire gondolhatunk, melynek már a címe is meglehetősen szokatlan: Рассказы Назара Ильича господина Синявского. Ha pedig a prózai mindennapok írójaként feltüntetett Zosczenko a beszéd tárgya, elegendő, ha csak Andrej Szinyavszkij 1989-ben publikált kitűnő tanulmányára gondolunk, melynek már a címe is – Мифы Михаила Зоценко – önmagáért beszél (Синявский 1982). A Párizsban élő Szinyavszkij itt hosszan idéz Zosczenko író-társától, Gennagyij Gortól egy emlékezetes beszél-

getést, amelyben Zosczenko azt hangsúlyozta, hogy az írónak hőse ábrázolása során nemcsak azt kell megjelenítenie, ami az emberben személyes, hanem legalább ugyanolyan nyomatékkal azt is, ami az emberben „nembeli”, emberi mivoltunkból eredő, tegyük hozzá, amit Freud „archaikus maradványoknak”, Jung pedig „archetípusoknak” vagy „ősi képzeteknek” nevezett. A már 1922-ben publikált Коза с. elbeszélést elemezve, illetve a Сентиментальные повести elbeszéléseiről szólva Szinyavszkij egyértelműen „Zosczenko mitológiájáról” beszél, amelyre az író Zosczenko és hőse, a „kisember” Zabezskin atavisztikus félelme, szorongásos neurózisa az egyik, ha nem a legnyomatékosabb bizonyíték. Szinyavszkij Zosczenkót a 20. századi mítoszteremtő orosz írók közé sorolja, és Babel, Remizov, Zamjatin neve mellett említi, teljes joggal.

Amikor Zosczenkót olvastam, kiváltképpen a Рассказы Назара Ильича господина Синебрюхова lapjait, időnként nagyokat kacagtam, majd egy idő után rosszkedvű lettem és arra kerestem olvasóként is a választ, hogy mi hívja elő az önfeledt kacagást és mi okozza a rosszkedvet. Ha nem tévedek, arról van szó, amit Paul Ricoeur „a szöveg és olvasója között ingadozó retorikának” nevezett (Ricoeur 1999: 323), pontosabban e retorikára adható, adandó olvasói válaszról. Olvasóként nem lehet nem reagálni az elbeszélésekben megjelenített mindennapi helyzetekre, a szereplők közötti időnként már-már az értelmetlenség határát súroló szóváltásokra, az annyit emlegetett lehetetlen nyelvre, melyen az író hősei beszélnek. Arról van szó, hogy *a nyelvbe írt világvég*, a szkaszban megjelenített *emberarc* nagyon is lehangoló. A fiatal, hangsúlyozom a *fiatal* Zosczenko, nem ismeri a katarzissal járó felszabadító humort. A szkasz korlátolt elbeszélője magát leplezi le az Аристократка-ban, olyan elbeszélésekben pedig, mint a Баня, На живца, Не надо иметь родственников, Пассажир és tovább sorolhatnánk, Zosczenko a nyelvi szkasz lehetőségét (előnyét) aknázza ki az utolsó sorig, Sklovszkij szerint páratlan nyelvi leleménnyel (Шкловский 1990: 417).

Egyik lehetséges közelítés Zosczenko szkaszba oltott humorához, ha az *arc* és *álarc* felől olvassuk az író sokszor nagyon is esendő hőseit. Joggal merül fel a kérdés, *van-e arca* Zosczenko hőseinek. A kérdés mögött a francia filozófus, Emmanuel Lévinas jól

ismert mondata húzódik meg: „Az arc epifániája teljes egészében nyelv”, s ehhez még hozzátesszi a nem kevésbé fajsúlyos megálapítását, miszerint az archoz való viszony egyben *etikai viszony* is (Lévinas 1997: 37). Zosczenko esetében a szkaz mint nyelvi forma meglehetősen ellentmondásos jelenség, mégpedig azért, mert Zosczenko hősei arcát a nyelv takarja el, a nyelv lesz gátja annak, hogy a beszélő eljusson a „másikhoz”. A nyelv számukra nem a közelség, az egymáshoz közeledés útja-módja, ellenkezőleg, valami olyasmi, ami szinte lehetetlenné teszi a „másikhoz” való eljutást. Korai elbeszéléseiben Zosczenko olyan író, akit halunk, de nem látunk. Félreértés ne essék, a szkaznak mint nyelvi formának korántsem kötelező velejárója a fentiekben jelzett antropológiai „hiány-aspektus”, Zosczenko esetében másról van szó: sajátos világszemléleti ok lehet a többé-kevésbé kielégítő magyarázat.

M. Bahtyin az orosz irodalom történetéről tartott előadásain Zosczenkoról az alábbiakat írja:

Zosczenko alapvető műfaja – a rövid humoros elbeszélés, amely mai életből vett anekdotára épül, de az élet igazán humoros oldalát nem tudta megragadni. Az anekdota stílusát Gogolnál is megtaláljuk. De Gogol képes volt meglátni a mély humort az élet minden jelenségében. Zosczenko csak egyre képes, beletemetkezni a mai nyelv szótárába. Végeredményben nála minden a zsargon kifejezések egyvelegére épül, s az eredmény a nyelv sikertelen, torz karikatúrája. Gogolnál nemcsak az orosz élet, de az egész világ komikumával találkozunk, amivel viszont Zosczenkónál, az nem más, mint az élet esetlen kifigurázása. Humora tisztán nyelvi humor és nagyon felszínes (Бахтин 2000: 411).

Az imént olvasható sorokból egyértelműen kitűnik, hogy Bahtyin komoly fenntartásokkal viszonyul Zosczenko korai elbeszéléseihez. Jól érez rá arra, hogy Zosczenko írói ösztöne Gogolra vezethető vissza (a húszas évek kortárs kritikussai legalább ugyanilyen hangsúllyal beszéltek arról, hogy Leszkov is erős hatással volt Zosczenkóra), de a gogoli humor mélységeit Zosczenko sosem érte el. Ugyanakkor nem lehet szó nélkül elmenni amellet a tény mellett, hogy a Bahtyin által is problematikusnak érzett személytelen szkazt, amely az író korai elbeszéléseire volt jellemző, Zosczenko meghaladja, s ez azzal a korántsem elhanyagolható eredménnyel jár, hogy írásaiban rátalál az elbeszélőre, s egyben saját személyes hangjára. Bahtyin szerint Gogol úgy ragadja meg

a mindennapok humoros jelenségeit, hogy etikailag elmélyíti azokat, a kortárs írók viszont, miként Zosczenko is, nem szakadnak el a mindennapoktól, s ezért a komikum sem sikerülhet az ő esetükben úgy, ahogy azt a nagy elődnél tapasztalhatja az olvasó. S mivel Bahtyin szerint a kortárs írók esetében a közvetlen szerzői szó válságban van, „az eszményi, szimbolikus, konstruktív humorhoz Gogolnak kell visszavezetnie az írókat” (Бахтин 2000: 412).

A kritikus Kornyej Csukovszkij visszaemlékezéseiben arról tesz említést egy helyen, hogy Zosczenko a Старуха Врангель c. elbeszélését „gogoli intonációval”, s a „fiatal Dosztojevskij szellemében” olvasta fel. Az író társ Remizov pedig az alábbiakra figyelmeztette kortársait: «Берегите Зоценко, это наш, современный Гоголь.» (М. О. Чудакова 1979: 37)

Ugyanakkor azt tapasztaljuk, hogy a formalisták, Tinyanov, Eichenbaum, de talán Sklovskij leginkább, Zosczenko szkazban írt humoros elbeszélései iránt is toleránsabbak, mint Bahtyin. Tinyanov azt emeli ki, hogy a szkaz a nyelvet érzékelhetőbbé teszi, mivel benne a szóra, az intonációra, a hangra esik az érdemi hangsúly. A szkaz a szót fiziológiailag teszi érzékelhetőbbé., az olvasó mintegy belép az elbeszélésbe, intonálja azt, gesztikulálni kezd, nem olvassa az elbeszélést, hanem eljártssza. A szkaz nem a hős, hanem az olvasó prózájába kerül be. S ehhez még azt teszi hozzá Tinyanov, hogy Zosczenko a „szerző” és „olvasó” új viszonyát teremti meg, s ezzel az író a maga „naiv filozófiájával” az olvasó beszélgetőtársa lesz (Чудакова 1979). Tegyük hozzá, a hétköznapi naiv olvasóé. Ugyanakkor egyet lehet érteni A. Szinyavszkijjal, aki Zosczenko életművének egésze alapján ítélve arra a következtetésre jut, hogy Zosczenko nem a mindennapok írója, ellenkezőleg, a mítoszok világában él és alkot. Sklovskij szerint Zosczenko írásaiban a korlátolt nyárspolgár önnönmagát leplezi le. Elbeszéléseiben az élőbeszéd intonációja dominál, az „elbeszélő nélküli szkaz” intonációja, s ezzel a spontán beszéd illúzióját kelti az olvasóban, számos elszóllással, nyelvbottlással, ismétléssel, valamint a cselekmény megállításával. A pályakezdő Zosczenko elbeszéléseiben a „személytelen szkazt” egyfajta bőbeszédűség ellensúlyozza. Ha Wolf Schmid szkazról adott tipológiáját vesszük alapul, akkor a zosczenkói szkaz *ornamentális*

szkaz, amely nem a narrátor arcát tükrözi, hanem a hangok és a maszkok egész skáláját, következésképpen semmilyen személyes elbeszélői instanciára nem vezethető vissza.

A „szentimentális elbeszéléseket” író Zosczenko a húszas évek végén szakít a személytelen szkazba oltott írások poétikájával, és az életmű egészére nézve saját személyes hangjára, mondhatni, önmagára talál.

BIBLIOGRÁFIA

LÉVINAS Emmanuel, 1997: *Nyelv és közelség. Dianoia*. Pécs, Tanulmány Kiadó – Jelenkor Kiadó.

RICOEUR Paul, 1999: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris.

БАХТИН М. М., 2000: *Собрание сочинений*, Т. 2. Москва, «Русские словари».

СИНЯВСКИЙ А., 1982: Мифы Михаила Зощенко, *Вопросы Литературы*. 1982/2, 50 – 67

ЧУДАКОВА М. О., *Поэтика Михаила Зощенко*. Москва, «Наука». 1979

ШКЛОВСКИЙ В., 1990: О Зощенко и большой литературе. In: *Гамбургский счет*. Москва, Советский писатель, 413–419.